

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

КАФЕДРА МІЖНАРОДНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО
ПРАВА

**«ПРАВА ЛЮДИНИ В ПЕРІОД
ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ»**

Збірник матеріалів Міжнародної науково-
практичної конференції
(м. Одеса, 1 листопада 2024 року)

2024

УДК
341.231.14:355.271(062.552) П68

*Друкується за наказом ректора Національного університету
 «Одеська юридична академія» О. В. Тодошчака
 (наказ № 3177-44 від 08.10.2024 р.)*

Відповідальний редактор – президент Національного університету «Одеська юридична академія», академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України **Ківалов С.В.**
Заступник відповідального редактора – проректор з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного та європейського права, Заслужений юрист України **Аракелян М.Р.**

Укладачі:

Бехруз Хашматулла Набісвич – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;
Мануїлова Катерина Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;
Грушко Мальвіна Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;
Гребенюк Дмитро Олегович – PhD, асистент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія».

Матеріали видано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їх наукові керівники, які рекомендували матеріали до друку.

Адреса редколегії:

Національний університет «Одеська юридична академія», кафедра міжнародного та європейського права, м. Одеса, 65009, вул. Фонтанська дорога, 23. Тел. +38(048)719 8685

«Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 75-річчю прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Міжнародному дню прав людини. 1 листопада 2024 р., м. Одеса: збірник матеріалів конференції. Одеса. 2024. 539 с.

© НУ «Одеська юридична академія», 2024

© Кафедра міжнародного та європейського права НУ «ОЮА»

Лисик Володимир Михайлович
*доцент, доцент кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені
Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

XX століття також ознаменувалося безпрецедентними фактами порушення прав людини, двома світовими війнами, кількома геноцидами, величезною кількістю воєнних злочинів та злочинів проти людяності тощо.

В той же час період після закінчення Другої світової війни можна вважати безпрецедентною епохою миру та панування міжнародного права. Саме в цей період війна була проголошена протиправною і утвердився принцип «заборони сили і погрози силою», було створено універсальну і кілька регіональних систем захисту прав людини.

Проте, це аж ніяк не означає, що збройні конфлікти перестали бути буденністю, однак їх кількість суттєво скоротилася. В післявоєнний період було прийнято низку договорів в сфері міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), які були спрямовані на врегулювання поведінки воюючих сторін під час збройних конфліктів. Сюди в першу чергу слід віднести чотири Женевські конвенції 1949 р. та два Додаткових протоколи 1977 р. та низку договорів, які стосувалися обмеження застосування окремих видів зброї. І хоча загалом стан дотримання законів і звичаїв ведення війни

покращився, норми МГП без сумніву залишаються чи не найчастіше порушуваними. Серед іншого це зумовлено тим, що по суті більшість механізмів, які передбачені для імплементації норм цієї галузі міжнародного права не працюють взагалі, або використовуються в досить обмеженому вигляді на відміну від схожих механізмів інших галузей міжнародного права. З чим пов'язана така низка ефективності норм МГП? Спробуємо відповісти на дане питання.

І розпочати слід з того чому суб'єкти міжнародного права взагалі дотримуються норм міжнародного права. Це непросте питання і тут немає простої і однозначної відповіді, але загалом дуже спрощуючи можна сказати, що це відбувається, бо державам вигідно їх дотримання. Сюди ж можна віднести аргумент, що міжнародне право є юридично обов'язковим, оскільки держави дали на це свою згоду (хоча не зрозуміло яким чином чи у якому документі). Лукашук І.І., стверджував, що при укладенні будь-якої угоди, насправді укладають дві угоди, одна з яких стосується юридичної обов'язковості. Не менш популярною є позиція згідно якої пояснити обов'язкову силу міжнародного права, як і права взагалі, можна лише історично. Щоб це зробити потрібно зрозуміти чому з'явилося право як специфічний соціальний феномен. Відповідно, міжнародне право обов'язкове тому що це – право.

Слід відзначити, що на відміну від національного права у міжнародному праві немає вищої влади за самих суб'єктів (в першу чергу держави). Тобто міжнародному праву непритаманна

верховна влада, воно не нав'язується зверху яким-небудь органом, що є вищим за держави. Такого органу тут просто не може бути. Таким чином, особливістю міжнародного права є те, що воно є горизонтальною, а не вертикальною системою, тобто воно покликане координувати діяльність суб'єктів, а не забезпечувати їх субординацію.

При цьому кількість суб'єктів є досить малою (на сьогодні існує не більше двохсот п'ятдесяти держав). Дана обставина дає можливість значну частину рішень приймати шляхом загального консенсусу. На сьогодні більшість норм міжнародного права створена саме таким чином. Однак такий консенсус полягає не тільки у висловленні прямої згоди на дійсність для держави міжнародного договору. Набагато частіше він проявляється в підтримці державою тих чи інших взірців (стандартів) поведінки суб'єктів, які при багаторазовому повторенні стають юридично обов'язковими як звичаєві норми. Крім того, більшість держав підтримують існуючу систему міжнародного права, оскільки без цього жодна подібна система не могла б існувати.

Не менш важливу роль у забезпечення дотримання норм міжнародного права відіграє взаємність. Так, наприклад держави дотримуються норм про імунітети і привілеї дипломатів, оскільки їх недотримання потягло б таку саму реакцію із сторони інших держав, і як наслідок, їх власні дипломати опиняться без захисту.

Додатковим аргументом є також те, що часто держави дотримуються норм міжнародного права оскільки факти їх недотримання будуть засуджені

міжнародною спільнотою, і в кінцевому результаті держава порушник може опинитися в міжнародній ізоляції. На сьогоднішній день таку ситуацію можна спостерігати у відношення росії.

Крім того, про юридичну обов'язковість норм міжнародного права свідчить і той факт, що держави завжди вчиняючи ті чи інші дії на міжнародній арені практично намагаються аргументувати їх з точки зору міжнародного права. При цьому така аргументація особливо у випадку міжнародного спору є досить суперечливою. Як приклад можна назвати аргументацію США стосовно військових компаній у Афганістані та Іраку, росії щодо причин агресії стосовно України.

Таким чином, для того щоб норми міжнародного права належним чином виконувалися потрібно як мінімум два моменти: воля держав (їх зацікавленість) та їх співробітництво. Та саме цих елементів не існує коли йдеться про виконання норм МГП, оскільки перебуваючи у збройному конфлікті держави, не тільки не прагнуть дотримуватися норм про взаємну ввічливість, але й взагалі прагнуть знищити одна одну.

І тут слід згадати про думку, які колись висловив Г. Гроцій [1], що міжнародне право слід розділити на «право війни» та «право миру». Розвиваючи цю думку, можна стверджувати, що всі галузі (за винятком однієї) сучасного міжнародного права є правом миру. Про це свідчить те, що тут домінує принцип взаємності, а також використовуються контрольні, в тому числі і судові органи, діяльність яких неможлива без прямої згоди держав.

Що ж стосується МГП, то дана галузь є єдиною, яка на даний час належить до «права війни», де все ще продовжує застосовуватися «право сили», а принцип взаємності працює майже завжди виключно у негативному розумінні. У зв'язку із цим, ми можемо спостерігати дуже своєрідний механізм імплементації норм цієї галузі - тут по суті відсутні міжнародні органи. Якщо детально проаналізувати Женевські конвенції 1949 року, то ми виявимо - тут існують виключно моніторингові органи, до того ж із досить обмеженими повноваженнями. Більше того, для їх функціонування потрібна згода воюючих держав. По суті, це призвело до того, що на сьогодні інститут Держави-покровительки та їх субституту не використовується. Інший орган - Міжнародний комітет Червоного Хреста працює в дещо «урізаному» вигляді, внаслідок відмови окремих держав допустити його на свою територію, надати йому доступ до підзахисних осіб чи передати передбачені нормами МГП відомості.

Ще одним аргументом на користь цієї тези ж те, що у Женевських конвенціях 1949 р. та інших міжнародних договорах в сфері МГП, які їм передували не існує жодного контрольного, судового чи іншого органу який би міг розглядати спори між воюючими державами. І це виглядає доволі логічним, бо як відомо, неможливо одночасно використовувати «силу права» та «право сили». Тут спрацьовує старе правило: «коли говорить зброя, право - мовчить», і відповідно за відсутності в міжнародному праві механізму примусового виконання рішень судових чи інших квазісудових установ, такі рішення до закінчення війни не будуть виконані. Тому МГП

передбачає дуже «мінімалістичний механізм» який діє в той час коли застосовується право війни, з тим щоб всі спірні питання, в тому числі і притягнення до відповідальності за порушення норм цієї галузі відбувалося вже після завершення збройного конфлікту, у мирний час, коли держави більш схильні самостійно і добровільно виконувати норми міжнародного права.

Слід відмітити, що міжнародна спільнота, яка надихнулася Пактами 1966 р. та практикою Нюрнберзького трибуналу спробували при наступній кодифікації норм МГП у Додатковому протоколі I 1977 року змінити цей стан речей, передбачивши у ньому новий орган - Міжнародну комісію із встановлення фактів. Повноваження Комісії можна прирівняти до квазісудових органів, оскільки вона могла проводити розслідування порушень МГП. Проте, для того потрібна було щоб сторони «прийняли компетенцію Комісії» [2; ст. 90], що як свідчить практика навряд чи можливо в умовах коли сторони перебувають в збройному конфлікті. Більше того, як засвідчила ситуація Російсько-Української війни, навіть якщо сторона дала попередньо таку згоду, вона її відкличе щоб уникнути факту констатації порушення норм МГП та відповідальності.

Таким чином, сучасне міжнародне право можна розділити на право війни і право миру в тому розумінні, яке висловив Г. Гроцій. Всі галузі міжнародного права є правом миру, а МГП - єдиною галуззю права війни. Тому, значною мірою ефективність норм МГП зумовлена особливостями міжнародного права загалом, та МГП як окремої

його галузі. Відсутність ефективного механізму примусового виконання рішень міжнародних органів, яка притаманна для міжнародного права загалом, зумовлює ситуацію коли держави виконують такі рішення лише у тих випадках коли зацікавленні у тому. Відповідно, виконання норм МГП, яке застосовується в умовах збройного конфлікту, коли держави не тільки не зацікавленні в будь якій співпраці, але й прагнуть знищити одна одну досить часто супроводжуватиметься порушенням норм цієї галузі, що серед іншого зумовлено відсутністю будь яких контрольних органів, що діють в рамках цієї галузі.

Джерела:

1. Neff, Stephen C., ed. Hugo Grotius on the Law of War and Peace: Student Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 524 p.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199/print (дата звернення 21.10.2024).

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, МГП, права людини, збройний конфлікт, імплементація, право війни.

ПИЛИПЕНКО В.П.

Ефективність Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв війни через призму російської агресії в Україні483

ПАСЕЧНИК О.В., ЄРОФЕЄВА О.С.

Проблеми правового статусу військовополонених490

КОНОНЕЦЬ О.М., ПІНА Д.Р.

Захист прав людини відповідно до положень Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них 1977 року492

МИЦЬКА О.І.

Гуманність режиму утримання військовополонених через призму міжнародних стандартів500

ЛИСИК В.М.

Особливості механізму імплементації міжнародного гуманітарного права505

ГРУШКО М.В., ТИМОШЕНКО Д.В.

Виклики правозахисту прав на культурну спадщину: проблеми та перспективи512

МАРЧЕНКО Д.В.

Роль міжнародних договорів у забезпеченні захисту цивільного населення в умовах збройних конфліктів 519

ОМЕЛЬЧЕНКО І.І.

Актуальність принципу пропорційності в контексті захисту прав людини в умовах збройних конфліктів 525